

लघुशोध प्रकल्पाचा सादर करावयाचा अंतिम सारांश

लघुशोध प्रकल्प विषय

"संजय पवार यांचे नाट्यवाङ्मय आणि बदलते
समाजवास्तव दर्शन"

अभ्यासक

डॉ. माणिक माधव बागले

सहाय्यक प्राध्यापक, मराठी विभाग प्रमुख,
किसान कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, पारोळा, जि. जळगाव
महाराष्ट्र

"संजय पवार यांचे नाट्यवाङ्मय आणि बदलते समाजवास्तव दर्शन"

साहित्य प्रकारात नाटक हा वेगळा आणि वैशिष्टपूर्ण नाट्यवाङ्मय प्रकार आहे तो दृक-श्राव्य असा कला प्रकार आहे. नाटक हा साहित्य प्रकार भारतात फार प्राचीन काळापासून रूढ असून नाटक या वाङ्मय प्रकाराचा आविष्कार विविध प्रकारानी होतो. मराठी रंगभूमी ही एक सामाजिक संस्था आहे. मराठी नाटकाला समृद्ध अशी परंपरा लाभलेली असून सन १८४३ पासून तर आजपर्यंत मराठी नाटकाच्या प्रेरणा व प्रवृत्ती भिन्न प्रकारच्या दिसून येतात. लोकरंजन, संस्कृती, सामाजिक, ऐतिहासिक व अद्भुतरम्यतेचा काही प्रेरणा, प्रवृत्ती इंग्रजी, संस्कृत नाट्यवाङ्मयाचा परिचय आणि त्याचा अनुवाद करण्याची प्रवृत्ती. पांढरपेशी प्रवृत्ती सामाजिक, राजकीय व धार्मिक विचारमंथन, आपल्या ऐतिहासिक जीवनाविषयी चर्चा, जुन्या नव्याचा संघर्ष, त्यातूनच पुढे स्वतंत्र मराठी नाटकांची निर्मिती झाली. आज मराठी नाटकाचा चेहरा मोठ्या प्रमाणात बदलत गेल्याचे दिसते. १९५०-६० पूर्वीच्या काळातील नाट्यलेखनामागील प्रेरणा आणि त्यातील प्रवृत्ती यांचे स्वरूप अलीकडे ४०-५० वर्षांत बदलत गेल्याचे जाणवते. प्रारंभीच्या टप्प्यात नाटकाने मनोरंजन आणि प्रबोधन करणे या प्रयोजनांवर भर दिला. पण नंतरच्या नाटककारांपैकी काहींना जी एकूणच जाण आली तिचा परिणाम नाट्यलेखनाच्या भूमिकेत स्थित्यंतर घडविण्यास कारणीभूत ठरला. मला जीवनाचे वास्तव दर्शन जसे भावले तसे मी माझ्या नाट्यलेखनात मांडणार; त्या लेखनाने मनोरंजन होईल किंवा होणारही नाही. प्रबोधन वा उपदेश करणे हे माझे काम नाही अशी भूमिका काही नाटकारांनी घेतली. त्यामुळे मराठी नाट्यवाङ्मयाचा चेहरा बदलत गेल्याचे जाणवते.

संजय पवार यांची नाटके भारतीय संस्कृतीतील आणि ब्राम्हणी संस्कृती संघर्षाची नाटके आहेत. नाटककारांच्या सत्त्वाची जाणीव बरोबरच परंपरा आणि संस्कृती संबंधातील विवेकशील आणि मूल्यगर्भ जाणीव प्रकट होते. माणसांचे माणुसपण आधोरेखित होण्याच्या दृष्टीने, श्रेष्ठतर मूल्यांचा ध्यास जेथे घेतला जाऊ शकतो, तेथेच देशियता अवतरू शकते. म्हणजेच बहुजनांच्या शोषणमुक्तीचा विचार जेथे प्रधान असतो. तेथील देशीयातच अर्थपूर्ण ठरू शकते. शोषणमुक्तीचा विचार हा संजय पवार यांच्या नाटकांच्या केंद्रस्थानी आहे. मूल्यांच्या भाषेतील देशीयता हे त्यांच्या नाटकांचे वेगळेपण आहे.

भारतीय समाज व्यवस्थेतील स्तराचा अंतर्गत आणि बाह्य संवेदनचा आलेख संजय पवार आपल्या नाट्यवाङ्मयातून मांडतात. 'दोन अंकी नाटक' पासून तर 'ठष्ट' या नाटकापर्यंत त्यांची सामाजिक प्रश्नांची जाणीपूर्वक मांडणी करण्याची वृत्ती गोचर होतांना दिसते. ही मांडणी व्यक्त करत असतांना त्यांना नाट्य या माध्यमाशी जशी प्रचंड कलात्मक जाणीव आहे. त्या सोबत माध्यमाच्या परिणामकारकतेचाही अंदाज आहे. त्यासाठीच त्यांनी आपल्या नाटकाचे निवडलेले विषय समाजवास्तवाशी प्रामाणिक आहेत. त्यामुळे कालसापेक्षता हाच त्यांच्या लेखनाचा स्थायीभाव आहे. समाजवास्तव दर्शनातील प्रश्नाचे आवाहन आपल्या नाटकाद्वारे मांडत असतांना, एक परिवर्तनवादी, आधुनिक विचारांचा पुरस्कर्ता तसेच एक सृजनशील कलावंत, अशा दोन्ही भूमिका आपल्या नाट्यलेखनाच्या प्रवासात ते सांभाळत आहेत. त्यामुळे विविध विषयाची हाताळणी आपल्या नाट्यवाङ्मयातून करतात.

आपल्या विद्रोही आक्रमक आणि तिरकस व संयमपूर्ण लेखनीने विविध सामाजिक समस्यांचा वेधक पध्दतीने अविष्कार संजय पवार यांनी नाटकात केला आहे. विषयाची वेगळी मांडणी, फॅण्टसीचा वापर, समाजवास्तव जीवनावरची भाष्ये आग्रहीपणे मांडणारे समकालीन नाटककारांपेक्षा वेगळे वाटतात. त्याहीपेक्षा कलेची सामाजिक बांधिलकी निर्विवादपणे मांडणारे स्पष्ट भूमिकेचे नाटककार म्हणून ते वेगळे ठरतात. त्यांच्या नाट्यवाङ्मयातून सांस्कृतिक, अधिभौतिक सत्तेला वर्चस्वाला फक्त आव्हानच करण्यात येत नाही, तर समाजवास्तव दर्शनातील प्रश्नांची चर्चा करीत चिकित्सा करत नवीन जीवनमूल्यांची मांडणी करण्यात येते. त्यांच्या या मांडणीमध्ये जसे भ्रामक, अधिभौतिक गोष्टींना उघळपणे स्वीकारले जात नाही तेवढेच भौतिक संबंधाचीही चिकित्सा केली जाते. नाट्यानुभवातील विषयाचे वेगळेपण, जाणीवपूर्वक निवडलेल्या विविध प्रश्नांची मांडणी आणि ते सादर करतांना स्वीकारलेल्या नाट्यकृती सादरीकरणाचा डोळस, परिणामकारक आणि नाट्यबीजाचे सत्त्व जाणून घेणारा आकृतीबंध काही विशेष महत्त्वाचा आहे. त्यामुळेच संजय पवार यांचे नाट्यवाङ्मय एक व्यापक जनआंदोलनाचे रूप घेणारे आहे.

बदलते समाजवास्तव दर्शनातील प्रश्नांना अधिक धार-धार बनवित जाणे, त्या प्रश्नाला टोक लावणे आणि प्रश्नांना सुक्ष्म पातळीवर नेण्याची क्षमता नाटककारांकडे असावी लागते. ही प्रगल्भता

संजय पवारांच्या नाट्यवाङ्मयात आहे. पवारांना नाटक या फॉर्मची भरपूर जाण आहे. वेगवेगळ्या पध्दतीने मांडण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला आहे. नाटकाला चर्चात्मक करतात म्हणून त्यांच्या नाट्यवाङ्मयाची रचना चर्चेच्या स्वरूपाची होते. विचारप्रधान आणि बौद्धिकता या बरोबर, स्वप्न, वास्तव, अद्भूत यांचा अतिशय समर्थपणे नाट्यवाङ्मय वेध होते. प्रत्येक क्रांतीकारी विचारातून समाजवास्तव दर्शन शोधणे त्यांच्या सम्यक समन्वयातून क्रांतीवादी व्यवहार सिध्द करणे ही आज प्रबोधनाची, चळवळीची मुख्य गरज आहे. त्यांच्या नाट्यवाङ्मयातून महात्मा फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, महात्मा गांधी यांच्या क्रांतीकारी वैचारिक, तात्त्विक समन्वयाचा, मानवीमुक्तीच्या ध्येयाचा सम्यक क्रांतीकारी नाट्यानुभव प्रत्ययाला येतो.